

NATALIA IVANOVA

Az irodalmi díjak és a folyton változó irodalmi valóság: a mai orosz próza

A mai orosz irodalom – a folyóiratokban és a különböző kiadóknál megjelenő művek összességét értve ezalatt – nem sűrítendő egyetlen fogalomba. Egyetlen irodalom helyett az irodalom és a „szubirodalom” sokféle típusával találkozunk. Az irodalomkritikában folyamatos vita zajlik azzal kapcsolatban, milyen elnevezéssel illessék, és hogyan tartsák számon ezeket. Alekszandr Kabakov azt javasolja, hogy az irodalmat ne „tömeg-” és „komoly irodalomra”, vagy pedig „magas” és „silány irodalomra” osszuk, hanem „minőségire” és „rossz minőségűre” (akárcsak az ételt!). Lehetséges olyan felosztás is, mely az irodalmi műveket „egy olvasásra” és „nem csak egy olvasásra” alkalmas művek csoportjára bontaná. Igor Sajtanov kritikusa szerint létezik „terápiás jellegű, figyelemelterelő” és „felkavaró” irodalom.

De van még egy felosztás: „díjazott irodalom” és „kommersz” irodalom.

A mai Oroszországban 579 irodalmi díj létezik. Ezeket különféleképpen osztályozhatjuk. A minőségi irodalomhoz való hozzájárulásért adott díjak (például a Poéta, az Antológia, a Jasznaja Poljana), valamint az egyes, újonnan megjelent alkotásokért adott díjak (az Orosz Booker, a Nagy Könyv, az Orosz Díj, a NOSZ¹ és így tovább). Megkülönböztetünk „összszemzeti” és „regionális” díjakat (például a Zazubrin-díj, mely a Novoszibirszki Terület kormányzójáról kapta a nevét – ugyanakkor a díjazottak neve semmit nem mond sem önöknek, sem nekem, ez csupán amolyan ösztönző-díj), és vannak állami-adminisztratív díjak (Állami Díj, Elnöki Díj, Az Oroszországi Föderáció Kormányának Díja, valamint a Moszkvai Kormány Díja). Most a független díjakról lesz szó. Ezeknek is megvan a maga rendszere, mely vertikálisan és horizontálisan épül fel.

Horizontálisan épülnek fel azok a folyóiratok által odaítélt díjak, melyeket minden évben, az adott időszak eredményei alapján osztanak ki karácsonykor vagy újévkor, műfajonként – próza (regény, kisregény, elbeszélés), költészet, kritika, non-fiction (memoárok, esszék stb.). Ezek a díjak presztízsértékűek (annak ellenére, hogy a pénzjutalom meglehetősen alacsony), valamint iránymutatást adnak az irodalmi valóság minőség szempontú értékeléséhez. Általában a nagy kiadók azonnal készen állnak a díjazott alkotások kiadására. A példák magukért beszélnek: a „Znamja” című folyóirat által díjazott könyvek listáján találjuk a már „befutott” Maja Kucserszkaját (*Motya néni*), Olga Szlavnyikovát (*Könnyű fejjel*), Mihail Siskint (*Izmail bevétele, Vénusz hajtincse, Levélregény*), Vlagyimir Makanyint (*Aszan, Underground*). De találunk ezen a listán új neveket is, olyan fiatal írókét, akiket a folyóirat fedezett fel, ezzel a kiadók figyelmét meghatározott irodalmi tényekre irányítva.

Annak ellenére, hogy többen álságosan siránkoznak a havonta megjelenő vaskos irodalmi folyóiratok halála miatt, folyamatosan születnek újak is, melyek szintén megalapítják és ki-

¹ Új Irodalom (Novaja Szlovesztnyosztj)

osztják saját díjaikat. Ezek időnként nevetségesek és ellentmondásosak. Például az „Orosz Pionír” díját megkapta a bestseller-író Dmitrij Gluhovszkij („A klasszikus orosz irodalom megújításáért tett szolgálataiért”) és ... Nyikolaj Gogol („Az irodalomhoz való klasszikus hozzájárulásáért”).

Ezen kívül léteznek „zsáner”- vagy úgymond „folyóiratok közötti díjak”, mivel ezekre elsősorban folyóiratokban megjelent műveket jelölnék. Ilyen a Jurij Kazakovról elnevezett díj, mellyel az év orosz nyelven íródott és Oroszországban megjelent legjobb elbeszélését jutalmazták. A díjazottak: Viktor Asztafjev (2001), Aszar Eppel (2002), Irina Poljanszkaja (2003), Borisz Jekimov (2004), Alekszandr Iljicsevszkij (2005), Afanaszij Mamedov (2006), Natalja Kljucsarjova (2007), Oleg Jermakov (2008), Makszim Oszipov (2010). A Belkin-díj² kitüntetettjei között találjuk Marina Visnyeveckaját (2002), Valerij Popovot (2003), Vlagyiszlav Otrosenkót (2004), Leonyid Zorint (2008), Uljana Gamajunt (2009), Afanaszij Mamedovot (2010). A kiosztott díjak alapján évente jelenhetnek meg gyűjteményes kötetek és antológiák – hasonlóan a költők által összeállított, a Moszkvai lista díjazottjainak műveit tartalmazó válogatásokhoz. A Belkin-díj később többfelé ágazott – így született meg a Postamester, melyet az év legjobb kritikusának, vagy a Tanári Belkin, melyet irodalomtanárok jelölése alapján ítélnek oda.

A legrégebbi, és az egyik legjelentősebb díj a független Orosz Booker (az év regénye), amelynek odaítélését alkalmi zsűri végzi, és melynek döntése mindig éles vitákat vált ki.

Nem olyan régen a *Novij Mir* egyik számában megjelent egy cikk, ironikus címmel: „Nagy Booker Bestseller”, ami a díjak történetiségével foglalkozik. A Booker, a Nemzeti bestseller és a Nagy könyv világos történelmi helyzetekben született: a Booker a Szovjetunió felbomlása idején, 1991-ben; a Nemzeti bestseller Putyin „nulladik” kormányzása idején, 2001-ben; végül pedig a Nagy könyv 2005-ben (a fennálló rezsim stabilizációjának idején).

Szeretném meglepni az olvasót egy könyvvel, melyet otthon, a polcomon találtam. A címe: *Az 1951-es év kiemelkedő irodalmi alkotásai*. Ez egy cikkgyűjtemény, mely a „Szovjetszkij pizsatyel” kiadásában jelent meg, 1952-ben. A könyv első oldalain a tudomány, a képzőművészet és az irodalom 1951-ben született, Sztálin-díjjal jutalmazott kiemelkedő alkotásairól van szó. Az összes olyan műről olvashatunk, melyek megkapták a Sztálin-díj 1. 2. vagy 3. fokozatát. Az irodalomkritikai írások vagy folyóiratokból átvett cikkek, vagy speciálisan ebbe a kiadványba készültek – gyakorlatilag így született meg ez a könyv, kiegészülve minden díjazott mű bibliográfiai adataival. A kötet Konsztantyin Szimonov cikkével kezdődik, aki úgymond liberális írónak számít. A könyv létezik, de a benne szereplő, díjazott írók nevére ma már senki sem emlékszik. Egy másik könyvet is szeretnék a figyelmükbe ajánlani, melyet én írtam, s nemrég jelent meg: ez a *Booker menyasszonya*. Ez a cím akkor fogalmazódott meg bennem, amikor azon gondolkodtam, hogy a mai orosz irodalom bizonyos értelemben „a díjak menyasszonya”.

Az Orosz Booker, az első független díj megalapítását követően, az orosz irodalmi közeget elborítják a különböző irodalmi díjak, melyek az egész naptárunkat – nem csupán az irodalmi – betáblázzák.

A Booker, melynek ötlete Nagy-Britanniából származik, már több mint 20 éves. Ez idő alatt néhány száz regény szerepelt a „hosszú listán”. 2011-ben, a gazdasági nehézségek miatti

² Rangos irodalmi díj, mely fiktív személyről (Puskin *Belkin elbeszélései* című művének hősről) kapta a nevét (A ford.).

kényszerű szünetet követően, a Booker összegezte az elmúlt évtized munkáit, és az elmúlt 10 év zsűritagjaira bízta, hogy a 2001–2010 közötti időszak „rövid listáin” szereplő (összesen 60) regényből egy új rövid listát állítsanak fel. Végül Alekszandr Csudakov regénye, a *Homályba borul a régi lépcső* című önéletrajzi ihletésű mű győzött.

A Booker-díjat, létrejöttét és első évtizedét tekintve „peresztrójkásnak” is nevezik – habár egyetlen, a ’80-as évek végén, ’90-es évek elején született nagy regény sem kapta meg. Sőt mi több, a ’90-es évek első felének jelentős szövegei sem részesültek ebben az elismerésben (a rövid listára sem kerültek fel), úgy, mint Viktor Pelevin regényei, Tatjana Tolsztaja *Kssz!* című munkája, valamint Ljudmila Petrusovszkaja írásai, mint az *Éjjel* vagy a *Más lehetőségek kertjeiben*.

Korábban az irodalmi díjaknak Oroszországban politikai jelentősége volt, a későbbiekben azonban, viszonylag rövid idő leforgása alatt, irodalmi értékük került előtérbe. Ma már gazdasági jelentőségük sem elhanyagolható, hiszen a kommersz irodalmi művek szerzői nem másból, mint a honoráriumukból élnek. Ha megnézzük Oroszország milliomosainak 50-es listáját, kiderül, hogy egyes írók évi jövedelme több milliós nagyságrendű. Igaz, a listán csak három író szerepel: Marinyina, Doncova és Akunyin. Azon írók számára pedig, akik olyan műveket írnak, melyeket a Booker zsűrije díjazandónak talál, az elismerés gazdasági szempontból is fontos, mivel az nem csupán megtisztelő kitüntetés, hanem meglehetősen jelentős jövedelemforrás is.

Az íróknak nyújtott egyszeri segítség legtöbbször nem pusztán kiadói akció, mint például Nagy-Britanniában. De említhetnénk olyan francia irodalmi díjat is, mely nagyjából 10 euróval jár, valójában azonban igen magas honoráriumot jelent, mivel jó néhány kiadó verseng azért, hogy kiadhassa, vagy újra kiadhassa a díjazott regényeket.

Ebben a helyzetben az Orosz Booker természetesen az első fecske, a maga nemében provokáció, mely felingerelte az irodalmi közeget, az irodalmi és közösségi tudatot, valamint az irodalmi csoportosulásokat. A mi országunkban a történelmi emlékezet fokozott érzékenységgel reagál az irodalmi díjak odaítélésének jogosságára, illetve jogtalanságára. Természetesen ez a Nobel-díjjal áll összefüggésben, melynek különleges politikai jelentősége volt Oroszországban.

Ráadásul a történelmi emlékezet azt is sugallja, hogy egy díj, mely megváltoztathatta volna az életszínvonalát annak, aki kapta, egészen másként ítéltetik meg: a díj jelentőssé teszi az írókat egy szűk irodalmi körben – de semmi több. Valószínűleg jogos az állítás, mely szerint Vaszilij Akszjonov a maga személyével van hatással a díj népszerűségére, és nem a díj befolyásolja az író népszerűségét. Bár van ellenkező példa is, amikor figyelnek az új tehetségekre.

A díjat nem az Isten ítéli oda, hanem emberek. Mindazonáltal minden alkalommal úgy tűnik, hogy a zsűri valamiféle kollektív istenség akaratát teljesíti be, amikor eltérő szándékok, különböző ízlések és az irodalomról alkotott különféle elgondolások találkoznak össze. De az a néhány ember, aki megtárgyalja a jelölt művet, valójában nem tekinthető ilyen kollektív istenségnek. Ahogyan a Booker indulásakor működtek a dolgok, úgy működnek ma is: magam is voltam zsűritag, és tisztán emlékszem, hogy milyen parázs viták folytak, és milyen kínok között született meg az eredmény, ami a zsűri felének nem volt ínyére.

Mi lehet a megoldás az ilyen igazságtalanságra? Minden alkalommal, amikor közzé teszik akár a hosszú, akár a rövid listát, vagy kihirdetik a győztest, természetesen bőven vannak

elégedetlenkedők. Mit lehet ekkor tenni? Csak egy dolgot: érvényesíted a saját elgondoláson, megalapítod a saját díjad, még egyszer kísérletet teszel arra, hogy díjazzák azt az embert vagy művet, akit, vagy amit igazságtalanul mellőzöttek tartasz. Másféle harc a jogtalanság ellen az irodalmi világban nem létezik.

Az egyetlen terület, ahol manapság győzött a demokrácia – az irodalom. Az irodalmi díjak is erről tanúskodnak, különösen a Booker, mivel az alkalmi zsűri, a kormányokhoz hasonlóan, demokratikus módon váltakozik. Ha valami nem sikerül, azt majd megcsinálják mások. Így hát az individualizmus és a kapitalizmus is győzött nálunk az irodalomban, az egyes díjak esetében is. Régebben az író számára a legnagyobb kitüntetés a publikálás lehetősége volt, és ennek érdekében kolosszális erőfeszítéseket tett, beleértve a nemzedéki kezdeményezéseket is. Korábban így történt: „Srácok, törjük át közösen ezt a falat azzal, hogy mi a 'negyvenesek' nemzedéke vagyunk”, habár a „negyvenesek” köré a legkülönfélébb emberek tömörültek. Ma már mindenki egyedül játszik, és nehezen tudom elképzelni, hogy Oleg Zajoncskovszkij és Alekszandr Ilicsevszkij együtt fognak áttörni bármilyen falat is azért, hogy kiadassák a könyveiket. Ma már ez teljesen másképpen működik, manapság mindenki a maga szerencséjének kovácsa, bár néha a folyóiratok és a kiadók valamiképpen próbálkoznak segítséget nyújtani, recenziókat, cikkeket publikálni, és megvédeni a saját szerzőiket, de ennyi, és nem több.

Elképzelhető-e, hogy a díj valamit is megváltoztat, és hatással van az irodalmi életre? Hatással lehet, de megváltoztatni nem tudja. Ma olyan sok díj létezik, hogy igazából ezek nivelálják egymást, ugyanakkor kiváló író és kiemelkedő alkotás kevesebb van, mint díj. Három Andrej Platonov névvel fémjelzett díj létezik, kettő Dosztojevszkijével, kettő Garin-Mihajlovszkijével, kettő Bunyin névvel (az egyiket az Orlovi kormányzóságban, a másikat a Lipeckiben hozták létre – látható, hogy Bunyinért több város is vetekszik), továbbá két díj viseli Konsztantyin Szimonov nevét, plusz egy medál; van két Fagyjev-díj, valamint két díj és egy medál viseli Lev Tolsztoj nevét. Ott van még a Jasnaja Poljana-díj, melyet olyan művek kaphatnak meg, melyek jó pár évvel ezelőtt jelentek meg, és tulajdonképpen már senkinek sem jelentenek újdonságot... Elmosolyodunk, és ezt a képtelenséget még kiegészítjük azzal, hogy hat, Solohov nevét viselő díj létezik.

Mondhatjuk azt, hogy a Booker váltakozó sikerrel működik. A díjazottak között elismert írókat is találunk (Okudzsava, Makanyin, Vlagyimov, Ulickaja, Akszjonov), de megkapták olyan művek is, melyek nem éltek túl az átadás pillanatát. Például V. Akszjonov, a 2005-ös zsűri elnöke, a leghatározottabban visszautasította, hogy részt vegyen Gyenisz Gucko kitüntetésében.

Ahhoz, hogy ténylegesen megismerkedjünk a valós irodalmi folyamattal, a hosszú és a rövid listákat kell szemügyre venni. Tagja voltam a Booker 2001-es zsűrijének, amikor a rövid listára Tolsztaja és Csudakov került fel, a győztes pedig Ljudmila Ulickaja lett. A rövid listák sokkal pontosabb és plasztikusabb képet mutatnak a döntési folyamatról, mint a győztes neve, amely a véletlen eredményeképpen is kiválasztásra kerülhet. Ugyanakkor sok kiemelkedő alkotás teljesen elsikkad. Minden évben a zsűri néhány mondatban, mind a hosszú, mind a rövid lista kihirdetése előtt összegzi az olvasottakról alkotott általános benyomásait. 2012-ben a zsűri elnöke Szamuil Lurje volt, aki így fogalmazott: „...A modern orosz próza a gondolat illúziójának hiányával lep meg, és túlzó nemi kíváncsiságtól szenved. Egyszóval, infantilis.”

Összehasonlítóképpen érdemes felidézni egy másik, újabban létrehozott díj, a NOSZ (melynek megalapítója a milliárdos Mihail Prohorov) egyik zsűritagjának, Jelena Fanajlovának az összegző véleményét: „...A hozzánk beküldött hatalmas mennyiségű irodalmi alkotás az orosz próza mind írástechnikai, mind pedig ideológiai értelemben vett rossz állapotáról tanúskodik. Történelmi és emberi tapasztalat sok van benne, de nagyon rosszul reflektálnak rá.”

Tényleg így van, hogy a mai prózában semmi jó nem történik? Nem hinném. Feltételezem, hogy már a hosszú listára sem kerül fel sok fontos könyv.

A kritikusok úgy vélik, hogy az elmúlt évek – közvélekedés szerint – sikertelen döntései kapcsolatban vannak a díjak saját ideológiai útkeresésével. A Nobel-díj szabályzatában ez az („idealisztikus”) ideológia egyszersmind adott (mivel ez az ideológia összeegyeztethetetlen Tolsztoj nézeteivel, ő nem is kapta meg).

Amit én magam legfontosabbnak tartok a díjakkal kapcsolatban – az a megkoszorúzott irodalmi szövegek *minősége*, s nem az ideológia. Ezért teszem fel a kérdést: lehet-e határozott elképzelést alkotni az orosz regény elmúlt 20 évi fejlődéséről úgy, hogy az Orosz Booker döntéseiből indulunk ki? És ha még figyelembe vesszük a vitákat és a kontextust is?

Néhányszor a díj kapcsán konferenciát rendeztek – melynek anyagát a *Voproszi lityeraturi* folyóirat közölte. A konferenciák témái a következők voltak: „Irodalom és üzlet”, „Szerző és kiadó”, „Az irodalom a tömegmédiákorszakában.”, „Regény-e az, amit írok?”, „Az irodalmi díj, mint az irodalmi élet ténye”, „A Booker-regény: a tömegirodalom kísértése”, „Az évtized Bookere. A modern regény a Booker tükrében”. Mindezek a konferenciák a maguk nemében érdekesítőek, a vitákból is lehet bizonyos dolgokra következtetni, sőt előre sejteni is. Például, a 2009-es év eredményével kapcsolatban elmondható, hogy a tekintélyes és tradicionális Booker (micsoda hírnév!) rövid listáján szerepelt két rendhagyó regény is, köztük Igor Szahnovszkij pszichológiai thrillere (*Az ember, aki mindent tudott*). Lezajlott „A tömegirodalom kísértése” című konferencia, s a következő év győztese, írd és mondd, a szerelmes regények tucatjainak szerzője lett.

Érdekes, hogy két meghökkentő döntés után a Booker ideiglenesen elvesztette a szponzorát, és abban a kényszerű szünetben, mialatt újat keresett, találták ki az „Évtized Bookerét”, melynek keretében a 2001 és 2010 közötti időszak összes zsűritagja szavazhatott az összes finalista alkotására. És itt van az évtized műveiből született rövid lista, mely igazán figyelmet érdemlő. A „jubileumi” rövid listára a következő könyvek kerültek fel:

Oleg Pavlov: *Az utolsó napok elbeszélései – A kilencedik nap Karagandában* (2002); Zahar Prilepin: *Szanykja* (2006); Roman Szencsin: *Joltisevék* (2009); Ljudmila Ulickaja: *Daniel Stein tolmács* (2007); Alekszandr Csudakov: *Homály borul a régi lépcsőre* (2001).

Végül Csudakov regénye győzött. Ez az eredmény konszenzuson alapult, és nem csak rangsor szerinti volt. Az egész lista szembeütően a realizmus jegyeit viseli magán, de Csudakov regénye kétszeresen is: hiszen mind a szereplők, mind pedig az események valóságosak, és az írásmód is realiztikus („fekete kenyér a pirogok után”).

Nézzük meg figyelmesen a 2012-es listát. Ezek szerint a hosszú listán 24 regény van, melyek közül a zsűri hatot választott ki: Marina Ahmedovna: *A halálraítélt lány naplója*; Andrej Dmitrijev: *A paraszt és a tinédzser*; Jevgenyij Popov: *Arbeit. Széles tabló*; Olga Szlavnyikova: *Könnyű fejjel*; Marija Sztjepnova: *Lázár asszonyai*; Alekszandr Tyerehov: *Németek*.

Értékelve a finalistákat, a 2012-es év Orosz Booker-díj zsűrijének elnöke, a kritikus és esszéista Szamuil Lurje a következőket mondta:

„Hat másik ilyen könyvet szántszándékkal sem lehetett volna kiválasztani. A jelenlegi irodalmi Noé bárkája csak hat férőhelyes, és minden fajtát egy-egy egyed reprezentál.

A véletlen úgy hozta, hogy mindegyik arról szól, milyen magányos és védtelen az ember a mi veszélyes és szomorú világunkban.”

A halálraítélt lány naplója – egy újságírói eszközökkel megrajzolt pszichológiai portré, mely szinte tényirodalmi alkotás. Andrej Dmitrijev *A paraszt és tinédzser* című könyve egy falusi filozófus-szegényparasztról és egy gazdag városi ifjúról szól, két kultúra és civilizáció találkozását bemutatva. Alekszandr Tyerehov *Németek* című alkotása meglepetésszerűen ható elmés regény a moszkvai hivatalnokokról, mint a fővárosi prefektúra megszállóiról. A *Könynyű fejfel* című regény fantasztikumban bővelkedő írás a vállalkozókról. Jevgenyij Popov *Arbeitje* az interneten fejezetenként közölt, s végül a kommentárokkal publikált interaktív regény, mely magában foglalja a „nép hangját”. S végül a *Lázár asszonyai* Marija Sztjepanovától – hagyományos családregegy.

Már a hosszú listán is felfedezhetünk olyan műveket, melyek túllépték a klasszikus regényfelfogást, s melyeket a zsűri nem feltétlenül talált alkalmasnak a hat közé kerülésre. Így a tradíciókkal való szakítás sikertelen próbálkozásai után (M. Jelizarov, J. Koljagyina) a Booker ismét a nemes hagyományok felé fordult. Végül is a győztes Andrej Dmitrijev regénye lett.

De a Booker egész története alatt – 21 év! – a zsűri nem tette le a voksát azon regények mellett, melyek az intellektuális olvasóközönség kivételes érdeklődésére tartanak számot.

Újabb visszalépés.

Nincs egyetlen bátor, kiemelkedő, különleges, tabukat fessegető alkotás sem! Akkor, amikor az olvasóközönség hajlandóságot mutat meghallani az új szót – vagy maga az irodalom marad el a való élettől, vagy a zsűri tart az ilyen művektől. Ennek eredményeképpen az olvasó elhidegül az irodalomtól, mely nem felel meg az elvárásainak. A díjazási folyamat az irodalmat tükrözi, s nincs folytatása a valóságban, vagyis a győztesek könyveinek eladása nem emelkedik számottevően, mint például Nagy-Britanniában vagy Franciaországban.

Mindeközben a kreatív fiatal saját magának ír, közzétéve rövid szövegeit a livejournalokban, a twitteren vagy a facebookon.

VARGA FERENC fordítása